

Светлозар ЖЕКОВ

ЗАЗИДАНИЯТ БАЛКОН

АТАНАС ДАЛЧЕВ

*Отдавна всички книги са прочетени
и всички пътища на спомена са минати...*

Балконът на Далчев...

Вероятно стихотворението е било написано по конкретно наблюдение и поетът едва ли е влагал смисъла, към който ме тегли въображението. "Един балкон без никаква врата" – не е ли това балконът на българския символизъм, балконът, от който светът можеше да бъде видян такъв, какъвто е, ако вратата му не беше зазидана? И не се ли стремеше с цялата си поезия Далчев да разгради тази безсмислена стена между полумрака на символистичното изкуство и ярката дневна светлина? Светът на усамотението и светът на суетата... "Но през деня отвън го не съзира/ на минувача празното око" – не е ли това едно предупреждение към бъдното, привикващо с подмяната на естеството? Възможността да общуваш със света и доброволният отказ от тази възможност. Трябва да преминеш през тази зазидана врата – навън и навътре, – за да проникнеш в света на Далчев...

С неговото име се свързват най-често няколко същностни черти на творческата му природа и естетическа позиция, определящи му видно място в българската поезия. Той е един от най-ревностните отрицатели на символизма у нас; той е един от първите, възстановили временно прекъснатия съюз между поезията и реалния живот, и то на ново естетическо ниво; той е безспорно между най-изтъкнатите продължители на философското начало в българската поезия; той е авторът, който през живота си всъщност пише една-единствена книга и времето – най-безмилостният съдник на всяко творчество – години след смъртта му не е открило пролуки в нея. Дори само това е достатъчно, за да възприемем явлението Далчев като етап в самоосъзнаването на нашата литература.

Далчевата поезия – и като естетика, и като социална позиция, се заражда в едно преломно време за българската литература, когато самият живот с нарастващия трагизъм на противоречията си подкопава докрай основите на символизма. За новото поколение поети е било ясно, че символизмът с бягството си от грозната или по-точно ужасната действителност не само че не съдейства за промяната ѝ, а, напротив - в известен смисъл улеснява съществуването ѝ. Ето защо и Далчев пише: "Символистичната поезия нямаше пред себе си нито действителност, която да

изобразява, нито някаква възпитателна или друга задача. Тя не искаше да бъде "слугиня" нито на теологията, нито на морала, нито на философията, нито на историята. И поради това, свободна от всяка грижа и работа, можеше като богатите дами да се занимава само с външността и тоалета си." През 1923 година Атанас Далчев с други двама поети – Димитър Пантелеев и Георги Караиванов – издава манифестния сборник "Мост", който поставя основите на една нова поетика – поетиката на предметната поезия. В началото тя включва разработването на немалко мотиви и от символистичната поезия – като проблемите за смъртта, за екзистенциалната самота на индивида, за съотношението между духовно и материално и пр. Но подходът към тях е вече съвършено различен. В творбите на Далчев например, в които се интерпретират така или иначе тези вечни теми на поезията, няма и следа от тайнствено-мистичното отношение на символистите, от метафизичните окраски на превъплъщенията им.

Далчев и другите поети, принадлежащи към кръга "Стрелец", отричайки поетиката на символизма, отричат и нещо много по-важно – нейната философска основа. Усилията на литературния кръг са насочени "срещу кошмара на безплодното визионерство" с цел да се възстанови "изгубеното съприкосновение с родната действителност". Независимо от формулировките на практика това означава възвръщане към реализма, но съзвучен и обогатен и с достиженията на европейската култура. Поезията на Атанас Далчев е прекрасен пример в това отношение. Той приземява музата от нейните призвездни висоти, за да я накара очи в очи да погледне истината, колкото и грозна, колкото и страшна, колкото и непоетична да е тя. А това едва ли би могло да бъде продиктувано от нещо друго освен от съзнанието, че поезията и истината са неделими. "Обичам – изповядва Далчев – изкуството, което завоюва действителността, а не бяга от нея, което претопява нещата и явленията и извлича от тях като от руда стройния свят на образите." Всъщност такава е и действителното съотношение между реалност и отражение в Далчевата поезия. Възвръщането към конкретния рисунък за него означава и възвръщане към конкретното съдържание, което означава и възвръщане на реалната стойност както на отделната дума, така и на поетичното слово като внушение и въздействие. Това от своя страна определя изключително прецизното отношение на поета към словото. От образците на европейската, световната и нашата реалистична поезия той е извлякъл най-големия урок по художествено майсторство – думата тежи на мястото си, т.е. тогава, когато е наситена със съдържание и формата ѝ е съзвучна с настроението на творбата. Ето защо в неговото творчество трудно може да се открие било случайна рима, било случайна дума дори, без която смисълът би останал същият. Споменавам това, защото то е в пряка връзка с естетическите принципи на Далчев. Неговият свят е светът на конкретното, светът на действително заобикалящото го, фиксиран и като време, и

като място. Но между конкретното в действителността и конкретното в изкуството съществува невидимият филтър на едно привидно спокойно въображение, което, следвайки принципа на остранението (според Шкловски), извлича обобщението от тази действителност чрез конкретните ѝ детайли, осъществявайки лирико-философски синтез на случайно и закономерно. Една поезия, която се стреми чрез конкретно-материалното да достигне до духовното, и то по пътя на мисловното приобщаване и не толкова на емоционалното съпреживяване, може да разчита най-вече на богатата си метафорична система на отражение, на понятия и образи, които в контекста на творбата загубват своята конкретна еднозначност и разширявайки смисловия обем на цялостното внушение, се превръщат в своеобразен естетически мост от частното към общото. Така отразената действителност в творбите на Далчев, без да губи триизмерните си очертания, занимава повече ума ни, отколкото очите. Естествено това е в пряка зависимост и от проблемите, които вълнуват поета – "свръхземните въпроси, които никой век не разреши", определящи в голяма степен философската основа на лирическото отражение при него. Но Далчев е поет-философ не толкова заради темите и проблемите, а заради способността му да достига чрез тях до оригинални поетически обобщения, до неочаквани философски дълбочини на познанието. И още – този изключително "земен" в поетиката си творец се вълнува главно от проблемите на човешкия дух. Отрано сетивата му са изострени за различните духовни състояния – от възможния полет до непосилно тежките окови на битието или до катастрофалните приземявания. Ако разгърнем "Прозорец", първата книга на поета, излязла през 1926 година, ще се убедим отново в познатата истина, че младостта най-остро чувства проблеми, които в чисто житейски план би следвало най-малко да я занимават. В "Прозорец" младият, едва двадесет и две годишен поет се движи сякаш в омагьосания кръг на опустошаващата духовна самота и безжалостните проекции на смъртта. Защо е така? Откъде се появяват тези мрачни настроения и мисли у един млад, земен и жизнен дух като Далчевия? Плод на вътрешна драма или (младостта е склонна към това) подражание на декадентската безизходност? Този въпрос е ключов за проникването в същността на идейния свят на Далчев. Най-лесно е да потърсим чужди влияния и ще ги открием дори там, където ги няма. Единствено невежата не изпитва влияние от чуждата мисъл, защото няма необходимите духовни валенции за свързването му с нея. Влияния върху Далчев безспорно има, но да обясним всичко с тях означава да снемем отговорността от поета, да изопачим влиянията в епигонство и в крайна сметка да си останем на повърхността на явлениято, мислейки, че сме проникнали в същността му. Нека преминем зад видимото в поезията му и проектираме във въображението си архитектурониката на идеите му и може би тогава ще си отговорим сравнително точно на по-горните въпроси. Защото е естествено да не очакваме еднозначни отговори.

Щастлив е онзи творец, който още в младостта си се посвети на идеал, макар и трудно достижим, но съизмерим с възможностите на личността и обществото. Идеалът на Далчев (уви!) като всеки истински идеал е недостижим, за да не кажем невъзможен. Потопен в екзистенциалните въпроси на битието, в страшния водовъртеж на живота и смъртта, поетът търси спасителния брод, наречен смисъл на съществуването. И като не го открива в мътните води на безвремието, в което живее, той се устремява към жадуваните брегове на познанието с надеждата да зърне един друг свят – света на своя идеал, непокътнат от времето, неподвластен на стремежите ни и следователно... непостижим. При цялата си конкретност поезията на Далчев никъде не назовава конкретно този идеал. Но за четящия и между редовете е ясно – той не може да бъде нищо друго освен хармоничния човек, респективно хармоничното общество. Ето защо, външно спокойни, поетико-философските превъплъщения на този поет са така заредени с вътрешен драматизъм. Той не може да се примири с несъвършенството на човешката природа, с вечния ѝ двигателен механизъм, черпещ енергия от полюсите и на индивида, и на обществото. Там, между полюсните добро и зло се ражда енергията на истината, но и енергията на заблудата. И само между тях, като между два буреносни облака, може да проблесне мълнията на прозрението, която поне за миг да озари смисъла, заложен в живота. И ако в Далчевата поезия толкова често се появява мотивът за смъртта, то е, защото поетът се опитва да опознае живота чрез крайната форма на отрицанието му. Доказателство за това е фактът, че смъртта за Далчев не отключва никакви метафизични двери към отвъдното. Смъртта за него не е коридор към друг свят. Смъртта е "вечната разбойница", която в миг обезсмисля всичко. С нея свършва всичко. И колкото и парадоксално да звучи, смъртта ни обрича на живота, тя ни връща към живота, защото само в него е възможно нашето съществуване, само в него нашите надежди могат да имат бъдеще. Така ще си обясним и факта, че колкото и трагични интонации да съдържа известното стихотворение "Смърт", ние го възприемаме като своеобразен апотеоз на живота. Може би най-ярко материалистичният миросглед на Далчев за света и човека е изкристализирал в стиховете му, посветени на смъртта. За него тя се превръща постепенно в онази крайна точка на познанието, от която ще се отблъсне, за да потърси отново в живота смисъла на вечните въпроси. Вероятно това е пътят, по който се е родил и знаменитият "Метафизически сонет", в който за първи път в нашата литература така оригинално се поставя екзистенциалният въпрос за съотношението между духа и материята. Далчев разбира чудесно, че това е ключовият въпрос за съществуването и неговия смисъл. Той има ясното съзнание, че стотици поети и философи преди него са търсили отговора му. Вероятно затова не се и опитва да отговори – усилията му са насочени към различна постановка на въпроса. И тук Далчев е последователен, в разбиранията си. Противопоставяйки душата на тялото, по пътя на лирико-философския синтез поетът стига до

утвърждаването на неразривната връзка между духовното и материалното, до идеята за неизбежните противоречия между тях, но и до идеята за невъзможността на едното да съществува без другото. Тъкмо затова антитезата във финалното тристишие може да се възприеме единствено като иронизиране на метафизичното схващане:

*Ти властвуваш в света чрез тия сетива
и хранена от тях, растеш и бързо крепнеш,
докато тялото за теб покорно крее.*

*Какво ще му дадеш в награда за това?
Когато отлетиш във блясък и във слава,
неблагодарнице, ти тук ще го оставиш!*

Линията на вечния живот лъкатуши между вечни противоречия. Но докато за едни примирението между тях се осъществява с лекота, за други, между които е и Далчев, това е дълъг процес на отчаяна вътрешна борба за постигане на духовна яснота, а не на житейско равновесие. Поезията и философията се раждат от нарушеното равновесие в човешката душа. Философът търси причините, а поетът – утехата. Но ако за философа Далчев причините донякъде се изясняват, за поета Далчев утехата е мираж в пустинята на самотата.

*И ден, и нощ часовникът
люлее свойто слънце от метал.
Понякога аз се оглеждам в огледалото,
за да не бъда винаги самотен.
А по стената се изкачват бавно дните ми:
без ни една любов, без ни едно събитие
животът ми безследно отминава.
И сякаш аз не съм живеел никога
и зла измислица е мойто съществуване!*

Това е самотата на индивида, дръзнал да се отгласне от спасителния бряг на настоящето и по бързея на своето лично време да предприеме най-дългото и най-опасното пътешествие – навътре към себе си. Не случайно в това великолепно стихотворение "Повест" два пъти се появява пожелателят лист със словата: "Стопанинът замина за Америка." Самотата на лирическия "Аз" в тази творба можем да сравним единствено със самотата на мореплавателя, дръзнал без ничия помощ да прекоси океана. Така можем да си обясним парадоксалното смесване на присъствие и отсъствие, на реално и нереално у един поет, който няма вкус към

нереалното. Но и поетът като мореплавателя съзнателно се обрича на самотата. Тя е неизбежното условие за пътешествието. Драмата на изживяването обаче идва не толкова от самотата, колкото от нейния смисъл, т.е. от посоката на пътешествието. Какви брегове се крият вътре в нас и възможно ли е до тях да се достигне с крехката ладия на познанието, подмятана като черупка от огромните вълни на естеството?

*Отдавна всички книги са прочетени
и всички пътища на спомена са минати,
и ето сякаш сто години
как разговарям само със портретите.*

Ето я и философската същина на драмата – обричането на познанието не е ли всъщност самообричане на самотата, не е ли отричане от простите, но така необходими земни радости на битието? Всичко е прочетено, но мъдростта е недостатъчна. Всичко е преживяно, но и преживяното е недостатъчно. Червеят на съмнението е прегризал пергаментовите корици на познанието и през тънките прорези ще проникне не друго, а всесилният слънчев лъч на живия живот. И ние ще съзрем как за пореден път АЗ-ът ще се отгласне от това решение, за да потърси истината в "Молитва" навън, сред другите, защото утехата е скрита в приобщаването, а не в гордото уединение.

*Аз не помня, аз не съм видял
минаха ли моите години?
Ти не ме оставяй да загина,
господи, преди да съм живял!*

*Изведи ме вън от всяка сложност,
научи ме пак на простота:
да отдавам сетния петак
от сърце на срещнатия просяк.*

Ако "Повест" може да се определи като най-синтезираната философска изповед на поета, то "Молитва" е със сигурност най-проникновено човешката изповед на Далчев. Тя е заредена с дълбокия трагизъм на човек, който с последни усилия се е измъкнал от сложните лабиринти на духовното, и както новороденият жадува глътката въздух, така и той се стреми с цялата си същност към простите земни радости. Зидът е разграден и балконът е върнат на естественото си предназначение. Светлината пронизва мрачната "святая светих" на поета, от която ни поглеждат "прашните портрети, коварното и празно огледало"... Поетът се стремеше *навън*, а

ние *навътре*. Но вече влезнали в света му, през отворената врата на времето виждаме иронично усмихнатия му събрат Цицерон да изрича с горчивина своето: "O fallacem hominum spem!" Да, напразна е надеждата за щастие в познанието, но също толкова напразна е надеждата и за завръщане към простотата. Вкусилият от забранения плод няма да забрави вкуса му, защото това е вкусът на надеждата. И колкото по-напразна е тя толкова по-силен, изглежда, е стремежът на човека към нея. Това е голготата на онези светли умове, устремени към съвършенството с ясното съзнание, че то е непостижимо. Защото съвършена е само мисълта, нейните продукти са винаги белязани от несъвършенството – било на създателя си, било на времето.

Нима това не се отнася и до стремежите на Далчев към естетическо съвършенство? Отричайки идеалистическите веяния в поезията, той неизбежно стига до другата крайност. В творбите му почти отсъства необяснимото, подсъзнателното, превъплъщенията му са лишени от тайнството на духовните прозрения, които често са алогични. В решимостта си да изгражда и усъвършенства една нова предметна поетика, Далчев се лишава (при това напълно съзнателно) от спонтанността на поетическата инвенция. "Символистичният поет беше органически неспособен да схване конкретното – пише той в един от своите фрагменти. – Дори и когато то му се тикаше в очите, той не искаше да го види и предпочиташе общото и абстрактното." Разбира се, тук става дума за отрицание на символистичната поетика, но Далчев се стреми да се противопостави и на философската основа, която я поражда. Но в това той е повече противоречив, отколкото последователен. "Поезията е, разбира се, различна от ума и волята; но онези, които искат да ги изгонят от поетичното произведение, неправилно си я представляват като непроницаемо тяло, което, за да заеме едно място, трябва да изтика всяко друго тяло оттам. Поезията прилича по-скоро на светлината: тя озарява и прониква нещата, без да ги премахва."

Поезията и светлината – това е разковничето към този двойствен естетически свят, изграден от обикновеното, но градящ необикновеното. И затова Далчев е най-силен там, където конкретното е само повод да се откренат дверите към абстрактно-непознаваемото.

*Защо не можем наведнъж да бъдем
и тук, и там – навсякъде, където
могъщо и безкрайно бий животът?
Ний непрестанно мрем и бавно чезнем
веднъж от туй място, подир от друго,
докле изчезнем най-подир съвсем.*

Истина е, че Далчев цял живот пише всъщност една книга, така както е истина, че това е книга за странстванията на духа, за стремежите му да надмогне веригите на битието, за възможното и невъзможното в тези стремежи. Затова в поезията му като прилив и отлив се редуват мощните вълни на екзистенциалните въпроси с укротената стихия на философското примирение. Докато първите, блъскащи се о неподатливата твърд на вечното, звучат като трагични симфонии, другите са изпълнени с елегичните звуци на изстраданите прозрения. Но в дълбоката си същина и едните, и другите са химни на безсмъртния човешки копнеж за съвършенство, а това е сигурна гаранция за непреходност.

1990 г.